

אנשי הגשם

עשרה מדרשים
על תיקון הנפש והחברה

חן חלמיש

תוכן

7 << דברי פתיחה

9 << סיפור אהבה

15 << יום כיפור מעולם אחר
סיפורו של חוני המעגל

שיר גשם < מודים אנחנו לך | יהושע רוזנברג << 64

67 << "יפה אתה מתפלל ונענה"
סיפורו של אבא חלקיה

או החסיד מכפר אימי

שיר גשם < כָּל צָמַח וְכָל עֵיץ | הרב אברהם יצחק הכהן קוק << 99

101 << מחבואים
סיפורו של חנן הנחבא

שיר גשם < הַסֵּתֶר פָּנִים << 117

119 << להתמלא ברחמים
סיפורו של רבי תנחומא

שיר גשם < הַשּׁוֹנֵי הַמְּרֵהִיב | זלדה << 138

141 << דרמה בבית המרחץ
סיפורו של נקדימון בן גוריון

שיר גשם < נִשְׁפָּעַת רַבִּיבִים | רבי שלמה בן גבירול << 190

201 << אם תתנו לי כוס של יין לקידוש ולהבדלה

סיפורם של רבי ואילפא

שיר גשם < וְעָנְנוּ בֹרָא עוֹלָם | תפילה בזמן עצירת גשמים << 219

223 << מלמד תינוקות אני

סיפורו של רב ומלמד התינוקות

שיר גשם < על כל טיפה וטיפה | דברים רבה << 232

235 << מהקיר לקרקע!

סיפורו של רב נחמן

שיר גשם < וְשׁוֹב נִצְבּוּ הַחֲצִבִּים | פרופ' ישראל רוזנסון << 244

247 << רחמנא לבא בעי

סיפורו של רב פפא

שיר גשם < כְּמוֹ חֶצֶב | נעמי שמר << 256

259 << הולך דרכים

סיפורו של רבי חנינא בן דוסא

שיר גשם < בְּאֶלְפֵי חֲלִילִים | נורית זרחי << 270

דברי פתיחה

אנשי הגשם הנם אנשים המכוונים את לבם לאביהם שבשמים, מתוך טהרת הנפש וחיבור לעמם ולארצם. עמידתם מבטאת צימאון ותפילה כשם שהספר בכללו נובע מתוך צימאון (תרתי משמע) ותשוקה לקשר, לחיבור, לאהבה ולהשפעת שפע מן השמים על אדמתנו העייפה בצימאונה.

אנו עומדים לצלול אל תוך עשרה סיפורים מדרשיים אשר עוסקים בגשמים ועיכובם. נגלה מה בדיוק ניסה לעשות חוני בעוגה; נעמוד על טיב יחסי הזוגיות בין אבא חלקיה לאשתו; נבחן היכן ומדוע התחבא חנן הנחבא, נכדו של חוני; נפגוש בציבור אטום בבית מדרשו של רבי נתנחומא; ניכנס למקדש עם נקדימון בן גוריון ונעמיק לשורשי המאבק בין ההגמון לנקדימון; נלמד את סוד ההבדלה על היין, ואת הקשר בינה לבין עצירת גשמים; נעשה היכרות עם מלמד תינוקות מזן לא מוכר; ניפול עם רב נחמן מהקיר אל הקרקע; נגלה כי לפעמים אפשר להביא לירידת הגשם דווקא מתוך אכילה בשעת התענית; ולבסוף, נתוודע לפער בין עובר דרכים להולך בהם.

מדרשי חכמים הינם יצירה רוחנית-מוסרית-ערכית. יצירתם כוללת מערכות יחסים בין אדם למקום ובין אדם לחברו, הלכה ואגדה, יחיד וחברה, אדם ועולם, תורה וחיים ומה לא. חז"ל לא יצרו ספרות, ולא נגשו לדרוש את מדרשיהם מתוך תודעת יצירה ספרותית בעלת כללים וצורות, אלא שאישיותם המזוככת, נפשם הרוטטת, הקשבתם המדויקת, ראייתם החודרת, לבם הרגיש ושכלם החרף, הביאם ליצור יצירה פנומנאלית, שכלים ספרותיים (כגון עיון משווה, מילים מנחות) יסייעו להבנתה, אך בהחלט לא יספיקו לרדת לעומקה.

על מנת להפיק את המיטב והמרב מלימוד מדרש חכמים יש להקשיב הקשבה מעמיקה למה שביקשו הם לחדש עבורנו ולחדור אל אמירתם חוצת-גבולות הזמן. טבע האדם אחד הוא, ומה שהיה תקף לשעתם תקף אף לשעתנו. התפאורה השתנתה אך לב האדם נותר בחוקיו. ולעתים נראה כי דווקא שעתנו יפה יותר לדברים משעתם.

קשה מאוד להתעלם מן המצע עליו צמחה היצירה המדרשית המופלאה - בית המדרש והחיים. למדרשי חכמים יש הקשר הלכתי, לוח שנה, ערכי יסוד יהודיים, כמו גם סביבת חיים פוליטית-מדינית

וקשרים מסוגים שונים עם תרבויות שכנות. לימוד מדרשיהם מצריך אפוא התייחסות משמעותית לכל אלה.

ספר זה נכתב במהלך שנים שחונות שעוברות עלינו. ממוצע המשקעים יורד, ומצוקת המים גדילה. הממונים על משק המים מטכסים בצדק ובאחריות עצות שונות לפתרון משבר המים. אולם עם זאת, כבנים מאמינים למקום, יודעים אנו כי בארצנו ארץ הקודש, גשמים בעתם או ח"ו עצירתם הם שיח אלוקי עמנו. שיח עם כולנו, ועם כל אחד ואחד מאתנו.

חיבור זה מבקש למצות מתוך מדרש חכמים, בעיקר בסוגת מעשי חכמים, את אשר אפשר ללמוד, לחוות ולקחת אל החיים שלנו כפי שהם. הקורא הקשוב יבחין כי יש כאן שיטה: העלאת שאלות; הקשבה ובחינה של מה שנלמד ונכתב במסורת הדורות כמו ישבו כולם סביב שולחן אחד; ניסיון למצוא ציר מרכזי שסביבו נטוהת היצירה; ניסיון למצוא מענה לשאלות שנשאלו.

מחשבה עומדת מאחורי סדר הסיפורים, אולם כל אחד מוזמן להתחיל ממקום שלבו חפץ.

בין הסיפורים משולבים שירי גשמים ותפילות על הגשמים, עדות לשרטוטי הנפש הישראלית כמיהת האהבה וצמאת החיים.

תודות:

תודות לנותן גשמים בעתם שהעניק לי עתים להגשים מאוויי לבי.

תודות לבני משפחתי, לשותלי הניגונים והעזר כנגדי, ולילדי הנטועים סביב שולחננו כשתילי זיתים.

תודות ליוצרים ולבעלי זכויותיהם שאפשרו לי בנדיבות לב להביא מפריים היפה בספר זה.

תודות לספריית בית אל ובמיוחד לעורכת הגב' מרים הופמן-גילת על מסירותה והארותיה החשובות.

יום כיפור מצולם אחר

סיפורו של חוני המעגל

הסיפור שלפנינו הוא הסיפור היחיד בנוגע לעצירת גשמים שנכלל במשנה. אולם דווקא בשל כך יש לשים לב לעובדה חשובה ביותר: ההקשר שסיפורנו נזכר בו אינו צרת עצירת גשמים, אלא דווקא צרת רוב גשמים, גשמים רבים מדי העלולים לגרום נזק. המעשה שמובא במשנה כראיה להלכה שאין מתריעין על רוב גשמים, הוא סיפורו של חוני המעגל.

במשנת התנאים והאמוראים ישנן כמה מקבילות לסיפורו של חוני המעגל, ואב להן הוא הסיפור המופיע במשנה:

עַל כָּל צָרָה שְׁלֵא תָבֹא עַל הַצָּבוֹר, מִתְרַעֵין עָלֶיהָ,
חוּץ מְרֹב גְּשָׁמִים.
מַעֲשֶׂה שְׁאָמְרוּ לוֹ לְחוּנִי הַמַּעֲגֵל,
הַתְּפִלָּל שִׁירְדוּ גְשָׁמִים.
אָמַר לָהֶם, צֵאוּ וְהִכְנִיסוּ תַנּוּרֵי פֶסְחִים, בְּשִׁבִיל שְׁלֵא יִמוּקוּ.
הַתְּפִלָּל וְלֹא יָרְדוּ גְשָׁמִים.
מָה עָשָׂה, עַג עֹגָה וְעָמַד בְּתוֹכָהּ,
וְאָמַר (לַפְנֵיו), רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם,
בְּנִיךָ שָׁמוּ פָנֶיהֶם עָלַי, שְׁאֲנִי כָּבֵן בֵּית לַפְּנִיָּךְ.
נִשְׁבַּע אֲנִי בַשֶּׁמֶךְ הַגָּדוֹל שְׁאֲנִי זֶז מִכָּאן,
עַד שֶׁתִּרְחַס עַל בְּנִיךָ.
הַתְּחִילוּ גְשָׁמִים מִנְּטָפוֹן.
אָמַר, לֹא כָךְ שְׁאֵלְתִּי, אֲלֵא גְשָׁמֵי בּוֹרוֹת שִׁיחִין וּמַעְרוֹת.
הַתְּחִילוּ לִירֹד בְּזַעַף.
אָמַר, לֹא כָךְ שְׁאֵלְתִּי, אֲלֵא גְשָׁמֵי רָצוֹן, בְּרָכָה וּנְדָבָה.
יָרְדוּ כְּתִיקָנוּ,
עַד שֶׁיֵּצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִירוּשָׁלַיִם לַהֲרֵי הַבַּיִת מִפְּנֵי הַגְּשָׁמִים.
בָּאוּ וְאָמְרוּ לוֹ,
כְּשֶׁם שֶׁהַתְּפִלָּתָה עָלֵיהֶם שִׁירְדוּ כִּךְ הַתְּפִלָּל שִׁילְכוּ לָהֶן.
אָמַר לָהֶן, צֵאוּ וְרֹאוּ אִם נִמְחִית אָבֹן הַטּוֹעִים.
שָׁלַח לוֹ שְׁמַעוֹן בֶּן שִׁטָּח,
אֶלְמָלֵא חוּנִי אֲתָה, גּוֹזְרִנִי עָלֶיךָ נָדָו.
אָבֵל מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ, שְׁאֲתָה מִתְחַטֵּא לַפְּנֵי הַמָּקוֹם וְעוֹשֶׂה
לָּךְ רָצוֹן כִּבֵּן שֶׁהוּא מִתְחַטֵּא עַל אֲבִיו וְעוֹשֶׂה לוֹ רָצוֹנוֹ.
וְעָלֶיךָ הַכָּתוּב אוֹמֵר (משלי כג),
"יִשְׁמַח אָבִיךָ וְאִמָּךְ וְתִגַּל יוֹלְדֶתְךָ".

תענית פרק שלישי משנה ח

זהו סיפור המעשה כפי שנכלל במשנה. אולם הגמרא מביאה ברייתא שבה מסופר סיפורו של חוני באריכות רבה יותר, ובשינוי פרטים מסוימים. נלמד את הסיפור תוך שימת לב לשינויים שבין הסיפור המשנאי לבין הסיפור הבריייתאי:

תָּנוּ רַבָּנָן:

פַּעַם אַחַת יָצָא רוֹב אֶדָר וְלֹא יָרְדוּ גְשָׁמִים.

שָׁלְחוּ לוֹ לְחוֹנֵי הַמַּעְגָּל, הַתַּפְּלָל וַיָּרְדּוּ גְשָׁמִים!

הַתַּפְּלָל וְלֹא יָרְדּוּ גְשָׁמִים.

עַג עוֹגָה וַעֲמַד בְּתוֹכָהּ, בְּדֶרֶךְ שְׁעֵשֶׁה חֶבְקוֹק הַנָּבִיא,

שֶׁנֶּאֱמַר "עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וְאֶתִּיצֶבֶה עַל מָצוֹר" וְגו'.

אָמַר לַפָּנִי:

רְבוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, בְּנִיךְ שָׁמוּ פָּנִיהֶם עָלַי, שְׁאֲנִי כָּבוֹן בֵּית

לַפָּנִי,

נִשְׁבַּע אֲנִי בְּשֵׁמְךָ הַגָּדוֹל שְׁאֲנִי זֶז מִכָּאן עַד שֶׁתֵּרַחַם עַל בְּנִיךְ.

הַתְּחִילוּ הַגְּשָׁמִים מִנְּטָפִין,

אָמְרוּ לוֹ תִּלְמִידָיו: רַבִּי, רְאִינוּךָ וְלֹא נָמוּת.

בְּמַדּוּמִין אָנוּ שְׁאִין גְּשָׁמִים יוֹרְדִין, אֲלֵא לְהַתִּיר שְׁבוּעָתְךָ.

אָמַר: לֹא כָּךְ שְׁאֵלְתִּי, אֲלֵא גְשָׁמֵי בּוֹרוֹת שִׁיחִין וּמַעְרוֹת.

יָרְדּוּ בְּזַעַף, עַד שֶׁכָּל טֶפֶחַ וְטֶפֶחַ כָּמְלָא פִּי חֲבִית.

וְשִׁיעֲרוּ חֲכָמִים שְׁאִין כָּל טֶפֶחַ פְּחוּתָהּ מִלּוֹג.

אָמְרוּ לוֹ תִּלְמִידָיו: רַבִּי, רְאִינוּךָ וְלֹא נָמוּת.

בְּמַדּוּמִין אָנוּ שְׁאִין גְּשָׁמִים יוֹרְדִין, אֲלֵא לְשַׁחַת הָעוֹלָם.

אָמַר לַפָּנִי:

לֹא כָּךְ שְׁאֵלְתִּי, אֲלֵא גְשָׁמֵי רָצוֹן בְּרָכָה וְנִדְבָה.

יָרְדּוּ בְּתִיקְנוֹן, עַד שֶׁעָלוּ כָּל הָעָם לְהַר הַבַּיִת מִפָּנֵי

הַגְּשָׁמִים.

אָמְרוּ לוֹ: רַבִּי, כְּשֶׁם שֶׁהַתַּפְּלָלֶת שִׁירְדָה, כָּךְ הַתַּפְּלָל וַיִּלְכוּ לָהֶם.

אָמַר לָהֶם: כָּךְ מְקוּבְּלִי שְׁאִין מִתַּפְּלָלִין עַל רוֹב הַטּוֹבָה.

אֵף עַל פִּי כּוֹן, הִבִּיאוּ לִי פֶר הוֹדָאָה.

הביאו לו פר הודאה.

סמך שתי ידיו עליו, ואמר לפניו:

רבנו של עולם! עמך ישראל שהוצאת מצרים אינן יכולין לא ברוב טובה ולא ברוב פוגענות,

בעסת עליהם - אינן יכולין לעמוד,

השפעת עליהם טובה - אינן יכולין לעמוד,

יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם.

מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים, וזרחה החמה,

יצאו העם לשודה והביאו להם כמהין ופטריות.

שלח לו שמעון בן שטח:

אלמלא חוני אתה, גוזרני עליך נידוי.

שאלו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של

אליהו, לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך?

אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה

לך רצונה, כבו שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו.

ואמר לו: אבא, הוליכני לרחצני בחמין, שטפני בצונן,

תן לי אגוזים, שקדים, אפרסקים, ורמונים - ונתן לו.

ועליו הכתוב אומר "ישמח אביו ואמו ותגל יולדתו".

תנו רבנן: מה שלחו בני לשפת הגזית לחוני המעגל:

"ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור".

"ותגזר אומר" - אתה גזרת מלמטה, והקדוש ברוך הוא

מקים מאמרו מלמעלה.

"ועל דרכיך נגה אור" - דור שהיה אפל הארת בתפלתך,

"כי השפילו ותאמר גוה" - דור שהיה שפל הגבהתו

בתפלתך.

"ושח עינים ושיע" - דור ששח בעונו הושעתו בתפלתך.

"מלט אי נקי" - דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך.

"ונמלט בבר כפיד" - מלטתו במעשה ידיה הברורין.

מסכת תענית, דף כג ע"א

לא מעט הבדלים ניכרים בין שני הסיפורים. זמן התרחשות המעשה; הכרזת 'צאו והכניסו תנורי פסחים...'; אריכות הדיאלוג בין חוני לבין השמים בעודו בעוגתו. אלו רק דוגמאות מעטות להבדלים אלו. אך טרם ניגש לעיין בסיפורו המופלא של חוני המעגל, עלינו להיפגש עם שני מקורות נוספים: סוגיית הירושלמי על משנה זו, והנאמר במדרש תנחומא.

בתלמוד ירושלמי, הארות קצרות על דברי המשנה, וסיפור הדברים בשינויים קלים, שנעמוד על מקצתם בהמשך:

'ונתפלל ולא ירדו גשמים' -

אמר רבי יוסי בי רבי בון שלא בא בענוה...

'התחילו הגשמים מנטפין' -

אמרו, לא באו אלו אלא להתיר נדרו של זה.

'אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות ירדו

בזעף' - תני שמואל כמפי הנוד...

אמרו לו כשם שנתפללת עליהן שירדו כך התפלל עליהם

שילכו להם אמר להן צאו וראו אם נמחית אבן הטועים -

מה עניינה של אבן
 חרס
 הטועים? אלא כל מי
 שהיה מאבד דבר היה נפנה
 לשם ומקבל אותו, וכל מי
 שהיה מוצא דבר היה מביא
 אותו לשם.

מה עיסקה דהא אבן הטועים
 אלא כל מאן דהוה מובד מילה
 הוה נסב לה מן תמן וכל דהוה
 משבח מילה הוה מייביל לה
 לתמן.

אמר להן כשם שאי אפשר לאבן הזאת להימחות מן העולם כך א"א להתפלל על הגשמים שילכו להם, אלא צאו והביאו לי פר של הודיות. ויצאו והביאו לו פר של הודיות, וסמך שתי ידי, ואמר רבונו של עולם, הבאתה רעה על בניך ולא יכלו לעמוד בה, הבאתה טובה על בניך ולא יכלו לעמוד בה, אלא יהי רצון מלפניך שתביא רווחה. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ונתנגבה הארץ, ויצאו ומצאו מדבר מלא כמהים.

ירושלמי, תענית, ג ט

ובמדרש תנחומא מסופר סיפורנו ממש בקיצור:

'אם שמוע תשמע' - תשמע תפלתך כגון חוני המעגל. בשעה שנצטרכו ישראל לגשמים ונתכנסו אצלו ואמרו לו התפלל עלינו שאנו צריכין למטר, מיד עג עוגה ועמד בתוכה לקיים מה שנאמר (חבקוק ב) 'על משמרת אעמודה'. התחילו גשמים מנטפין. אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. התחילו הגשמים יורדים בתקן. מי גרם לו להיות מתפלל והקב"ה שומע תפלתו? ע"י שהיה שומע לדברי תורה!

מדרש תנחומא, פרשת כי תבא, פרק ד

על מנת שנקבל מושג עד כמה חשוב העיון בסיפור זה כדאי לשים לב לפרט ההיסטורי הבא, על פיו מסתבר שהמאורע שלפנינו אינו מסתכם בכך שבאותה שנה ירדו גשמים וסוף טוב בא למעשה, אלא מעשה זה הותיר רושם לדורות בצורת יום טוב, וכך נכתב במגילת תענית:

בעשרים בו צמו העם
על המטר וירד להם.

חגגים

עשרים באדר - בעשרין ביה
צמון עמא על מטר א נחת להון.

בכ"ב, אחר שעברו ג' שנים ולא המטיר ריחם ה' על הארץ ונענה. מפני שהיה רעבון ובצרת בארץ ישראל ולא ירדו להם גשמים שלש שנים זו אחר זו, עד שירד חוני המעגל לפני התבה והתפללו וירדו גשמים יום שירדו גשמים, עשאוהו יום טוב.

עובדה זו מחייבת אותנו לבחון מה כל כך משמעותי בסיפור זה, שלא זו בלבד שיש מה ללמוד ממנו לדורות (כשאר סיפורים שסופרו במדרשים ובתלמוד) אלא שבא לכלל ימים טובים שנהגו בזמן בית שני הלכה למעשה.

מתוך המקורות השונים עולות שאלות רבות, אך נזכיר את המרכזיות שבהן:

- א. עג עוגה - מה עניינה של עוגה זו, ומדוע רואה חוני צורך לעשותה ולעמוד בתוכה בשעה שהוא יכול פשוט לעמוד במקום?
- ב. האם באמת התכוון חוני שלא לזוז מעוגתו אם לא תיענה תפילתו, האם יישאר בה עד יומו האחרון?
- ג. כיצד מסוגל חוני המעגל להציב בפני הקב"ה אולטימטום כזה?
- ד. הסיפור המובא במשנה תואם לנאמר כי אין מתפללים על רוב טובה - רוב גשמים, שהרי לבקשת הציבור: "כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל עליהם שילכו להן", משיב חוני: "צאו וראו אם נמחית אבן הטועים", כלומר כל עוד לא נמחית אבן הטועין, מה שכמעט מן הנמנע, לא אוכל להתפלל. אולם הסיפור המובא בגמרא הוא ממש בגדר "מעשה לסתור" לדברי המשנה, ואף לדברי חוני עצמו האומר: "כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה", שהרי תוך כדי דיבור הוא אומר: "אף על פי כן הביאו לי פר... ואמר לפניו... יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא ריוח בעולם" - זוהי תפילה על רוב הטובה!!! הכיצד?
- ה. מדוע רצה שמעון בן שטח לגזור על חוני נידוי? ואם הסיבה מוצדקת כיצד העובדה שחוני נחשב כבן המתחטא מביאה אותו לוותר על הנידוי?
- ו. לכאורה נעדר בסיפור זה תהליך של תשובה מצד עם ישראל - מה היה החטא שחסם את הגשם מלרדת וכיצד שב עם ישראל בתשובה. עלינו להשיב לשאלה מה אפשר ללמוד מסיפור זה על מנת ליישמו, כשם שאפשר ללמוד משאר סיפורי "מורדי הגשמים"?

סדר תעניות, כיצד?

על פי הנאמר במשנה בפרק הראשון ממסכת תענית, מתקיים "סדר תעניות", כלומר לאחר שהגיע י"ז במרחשוון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים¹ להתענות. אם לא הועילו תעניות אלה, בית דין גוזרים תעניות על הציבור:

1 על משמעות המושג 'יחידים' נעמוד בעיונו על אודות רבי תנחומא בעמוד 119

הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו
היחידים מתעניין שלש תעניות.

אוכלין ושותין משחשכה, ומתירין במלאכה ובחייצה
ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה.

הגיע ראש חדש כסלו ולא ירדו גשמים, בית דין גוזרין שלש
תעניות על הצבור. אוכלין ושותין משחשכה, ומתירין במלאכה
ובחייצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה.

עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרין שלש תעניות אחרות
על הצבור. אוכלין ושותין מבעוד יום, ואסורין במלאכה
ובחייצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה,
ונועלין את המרחצאות.

עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרין עליהם עוד שבע,
שהן שלש עשרה תעניות על הצבור. הרי אלו יתרות על
הראשונות, שבאלו מתריעין ונועלין את החנויות, בשני
מטין עם חשכה, ובחמישי מתירין מפני כבוד השבת.

לאחר שנשלם כל סדר התעניות ולא ירדו גשמים, חוזרים היחידים
להתענות:

עברו אלו ולא נענו, ממעטין במשא ומתן, בבגין ובנטיעה,
בארוסין ובנשואין ובשאלת שלום בין אדם לחברו,
בבגין אדם הנזופין למקום.
היחידים חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן.

שלוש התעניות המתחילות מראש חודש כסלו, ולאחריהן שלוש התעניות
החמורות יותר והשבע הנוספות עליהן, מביאות אותנו לתאריך הקרוב
לחודש אדר. או אז נאמר בשעה שהציבור כבר לא יועיל בתעניתו אלא
ינהג מנהג הנזופים לפני המקום, יוסיפו היחידים להתענות.

חוני התענה מן הסתם בתוך הציבור, ואולי אף כחלק מן היחידים. אך
עתה, משלא נענו כלל, וכפי שלמדנו במגילת תענית מדובר על תקופה
קשה של שלוש שנות בצורת רצופות, כלו כל הקיצין ואין לציבור ברירה
אלא לפנות לחוני המעגל.

'שירדו' או 'וירדו'

לחוני אין פונים סתם כך. דיוק מעניין יכול להסביר לנו את הדבר. במשנה נאמר שאמרו לו לחוני: "התפלל שירדו גשמים", ואילו בגמרא נאמר: "התפלל וירדו גשמים". מה ההבדל בין 'שירדו' לבין 'וירדו'? 'התפלל שירדו גשמים' פירושו 'התפלל על כך שירדו גשמים', בעוד פירושו של המשפט 'התפלל וירדו גשמים' הוא 'התפלל וודאי ירדו גשמים', שהרי ברור לכל כי אם חוני מתפלל על הגשמים, אין כל ספק שירדו הגשמים. הפנייה לחוני באה כמוצא אחרון, לאחר שכל התפילות והתעניות לא הועילו. לפי המסופר במשנה חוני יצר את הוודאות שירדו גשמים בכך שאמר: "צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו", בעוד שלפי המסופר בגמרא היה זה הציבור שניגש מתוך ודאות אל חוני וביקשו שיוריד גשמים.

התפלל, ולא ירדו גשמים

ויהי הדבר לפלא, אולי גם בעיניו של חוני עצמו, תפילתו לא נענתה! לתלמוד הירושלמי ישנה תשובה ביקורתית ונוקבת לפלא זה: **"שלא בא בעונה"**². אולם אם זאת הסיבה לכך שלא נענה בתפילתו הראשונה, האם המעשה הבא של חוני, עג עוגה והציב אולטימטום בפני אלוהיו, מורה כי הוא הבין את המסר של חוסר ההיענות לתפילה הראשונה? אתמהה!

שמה יש לומר כי הבחנת הירושלמי שחוני לא בא בעונה אינה מתייחסת לתפילה הראשונה בלבד, אלא לכל המשך ההתנהלות של חוני, מה שהביא את הקב"ה שלא להיענות לבקשת הרחמים על ידי גשמי רצון, ברכה ונדבה באופן מיידי. לא זו אף זו, גם לכשירדו הגשמים הראויים, הם יביאו לצרה חדשה - רוב טובה. כל עוד לא יבין חוני את מעמדו הראוי בתוך המעשה הנוכחי, תחרוק המציאות. רק לאחר תפילתו השנייה, כשיסמוך ידיו על פר הודאה - מה שמבטא ענווה, כמי שיועד וחש כי מה שיעשה לקרבן פר זה אמור היה להיעשות לו - תיענה תפילתו כראוי.

2 לסוגיית הגמרא במסכת ברכות, דף יט ע"א ישנו ניסוח שונה לנימוק מדוע לא התקבלה תפילתו של חוני: "שהגיס דעתו כלפי מעלה", ולפי פירוש רש"י הכוונה לכל הסיפור, ולא לפעם הראשונה בלבד: "לפי שהטריח לפני המקום על עסק גשמים לא כך שאלתי כמה פעמים".

עג עוגה

חוני עג עוגה ועמד בתוכה. מה פשר עוגה זו ומדוע הוא מבקש לומר את דברו לריבונו של עולם דווקא בתוכה?

תשובות רבות ניתנו לכך:

והנה מצאנו שהאשימו את חוני המעגל על שיצא מגדר זה בתפלתו, שאמר איני יוצא מהמעגל הזה עד שתרחם על בניך, שנראה שהיה שואל מהאל דרך חיוב והכרח, וכמו שאמרו (שם) כבן המתחטא על אביו, שהוא הבן המתגעגע על אביו, שהוא נוהג עמו שעושה לו כל רצונו, ושואל ממנו דרך ציווי והכרח. וכן עשה חוני שעגל עוגה ונכנס בתוכה, לדמוז כי אם לא היה מרחם על בניו היה נראה כאילו הם בתוך העוגה, כלומר שמורה לעולם שהוא כדורי, והם תחת צבאות ומזלות השמים, וכשרחם על בניו יצא מעוגה להורות כי אין שר ומזל שולט על ישראל כשהם צדיקים אלא שהמזל כפוף ונכנע תחתם, וכמו שנאמר על אברהם אבינו 'ויוצא אותו החוצה', שהוציאו מחללו של עולם ואמר לו הבט וכו', שהמערכות הם תחתיו ולא הוא תחת המערכה.

רבי משה מטראני - המבי"ט, 'בית אלוהים', שער התפילה פרק א

המבי"ט מפרש את מעשהו של חוני לא בדרך של גאווה אלא בדרך של דאגה. חוני, לאמתו של דבר, אינו מבקש להכריח את הקב"ה אלא להיפך, הוא מבקש לומר לקב"ה כי אם לא ירחם על בניו, ייחשב מצבם של ישראל שיהיו נתונים כביכול תחת הכרח הטבע והנהגת המזלות. לא הקב"ה הוא זה שנמצא בתוך ההכרח של חוני, אלא חוני - ככל ישראל - בתוך הכרח הטבע, אילולא ירחם עליהם ה' ויפדם משם. אם הקב"ה ציווה על הנביאים מפעם לפעם להציג בפני העם את המסר שלו אליהם, הפעם מציג חוני את המסר שלו לפני הקב"ה.

גם רבנו יוסף חיים, בספרו 'בן יהוידע' על אגדות הש"ס, רואה את העיגול שעג חוני כרמז לכדור הארץ, אך מהיבט שונה לחלוטין:

חוני המעגל היה יחיד בדורו וצדיק גדול, והיה בדוק ומנוסה שאין תפילתו חוזרת ריקם. ולכן שלחו לו בפשיטות ובירור גמור התפלל וירדו גשמים, שהיה אצלם דבר זה ברור, ואיך התפלל ולא נענה? אך הענין הוא כי מרוב קדושתו ופרישותו נסתלק במחשבתו מעולם הזה ולא נשאר לו תאוה ורצון בעולם הזה, ולכן נחשב כאלו נפטר ממנו, ואיך יכול העולם לקבל שפע על ידו? והוא כאשר ראה שהתפלל ולא נענה, הרגיש בדבר זה, והבין הסיבה, ולכך הוכרח לפשט מחשבתו בעולם התחתון ולקשר בו תאותו ורצונו כדי שיוכל עולם הזה להיות נשפע על ידו בתפילתו, ולכך עשה פועל דמיוני להתקשרות שלו בעולם הזה, ועג עוגה ועמד בתוכה, ועשה העוגה עגולה דמיון לכדור הארץ התחתונה שהיא בעיגול, ואמר נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן דייקא, כלומר איני זז ומסתלק מן עולם הזה התחתון, שלא אסיר מחשבתי ותאותי ממנו, אלא אהיה מקושר בו עד שתרחם על בניך כדי שיהיה יכול העולם לקבל שפע על ידי, ואחר שעשה התקשרות זו בשבועה נתחזקה ביותר, ואז התחילו גשמים לירד, כי עתה יכול העולם להיות נשפע על ידו...

יסוד עמוק ביותר מלמד אותנו ה'בן יהוידע'. צדיק שאינו חי את העולם הזה, שאינו חווה את צרכיו, את מורכבויותיו, את החיסרון והצמא למה שיכול להיות בו ואין בו, אינו יכול להועיל בתפילתו לעולם הזה. מן הצדיק המתפלל נדרש לא רק **להבין** כי חסר דבר, אלא חייב הוא **לחוות** את חסרונו. ברור היה לכולם כי חוני הוא הכתובת, הוא הצדיק שהקב"ה ודאי ייענה לתפילתו, כפי שכבר למדנו. אולם כשחוני התפלל בפעם הראשונה הוא **ידע** כי יש צורך בעולם לגשם, והעולם חסר וצמא מאוד, אולם חוני **לא חווה** את הצימאון הזה - גרונו לא ניחר בצמא, צאנו ומקנהו לא היה מוטל בעלפון לרגליו, מחשבתו נתונה הייתה לעולם הבא - כאילו נפטר מהעולם. לא פלא אפוא שתפילתו לא התקבלה.

חוני מוכרח היה לעשות מעשה שבאמצעותו יחזור לחוש ולחוות את העולם הזה. מבחינת הצדיק הרי זו מסירות נפש של ממש. הוא שב להרגיש את עולם החומר והגוף, את הצורך במים, בלחם, ברכוש ובקניין. את זאת עושה חוני באמצעות העיגול, ונותן לכך יתר תוקף על ידי שבועתו שלא לזוז ממנו - נעשה כאומר כי כל זמן שיצטרכו ישראל לגשם, יהיה קשור ומחובר לעולם הזה, לצרכיו ולמצוקותיו! השבועה אם כן מכוונת כלפי עצמו ולא כלפי ריבונו של עולם (ל'בן יהודע' הסברים נוספים לעניין העוגה, עיין בדבריו בהמשך).

אפשר לראות בעוגה שחוני עג, כביכול היה מצייר את עצמו כעץ בעוגייתו, המצפה לגשם, לקשר. אולי זהו אף פשר ההקפות שישאל מקיפים בחג הסוכות את המזבח עם מורביות ערבות הקמלות בצימאון למים. אכן, עניין ההקפות נקבע בדבריו של רבי יוסף קארו:

ובלל זה יהיה בידכם כל זמן שהעולם יהיה צריך לגשמים
ביותר תלכו ותקיפו הצדיקים הנזכרים ותענו.
רבי יוסף קארו, מגיד מישרים, פרשת אמור, בהקשר לקברי צדיקים

חבקוק הנביא

אם חוני נתלה בחבקוק הנביא, שומה עלינו לבחון מה עשה חבקוק הנביא ומה הייתה הסיבה לכך.
בחבקוק נאמר:

עַל מַשְׁמַרְתִּי אֶעֱמְדָה וְאֶתְיַצֵּבָה עַל מָצוֹר וְאֶצְפָּה לְרִאוֹת
מִה יִדְבֹּר בִּי וּמִה אֲשִׁיב עַל תּוֹכְחָתִי:
וַיַּעֲנֵנִי ה' וַיֹּאמֶר כָּתוּב חֲזוֹן וּבְאֵר עַל הַלְחֹת לְמַעַן יְרוּץ
קוֹרְא בּוֹ:
חבקוק פרק ב' פס' א

מה פשר הכפילות בדבריו של חבקוק, עמידה והתייצבות?
משיב על כך המלבי"ם:

יש הבדל בין עמד ובין נצב,
שהעמידה היא רק הפך הישיבה,
וההתייצבות היא התחזקות לעמוד על איזה מקום.

ואכן המדרש רואה כאן צורה שבה מתייצב חבקוק:

על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור - מהו מצור?

שצר לו צורה ואמר איני זז מכאן עד שתענני.

ילקוט שמעוני, חבקוק פרק ב, המשך רמז תקסב

חבקוק מדגיש כי הוא לא רק נעמד אלא גם מתייצב. הוא תוקע את עצמו במקום זה דווקא, מתוך ציפייה לראות מה ידבר אליו ה' ומה ישיב לו. הפסוק הבא פותח במילים "ויענני ה'!" אולם לא נוכל להסתפק בכך, עלינו להבין מה הביא את חבקוק לנקוט צעד זה. כך מבאר המלבי"ם:

ודלתות הכתוב מקבילים: על משמרתי אעמודה ואצפה לראות מה ידבר ה' בי - על מה שהתפלל על תשועת ישראל. על זה לא יכול לדבר בדרך ויכוח, כי ידע שישראל נתחייבו עונש ע"י מעשיהם הרעים, רק בא בדרך תפלה ועמד על המשמר מה ידבר ה' בו, להודיעהו מתי יהיה אחרית הזעם ועת התשועה.

ואתיצבה על מצור לראות מה אשיב על תוכחתי - על מה שטען על שלוות בבל והצלחתם, בזה התווכח בדרך ויכוח מדוע דרך רשעים צלחה? למה תביט בוגדים למה תראני און? ובזה התייצב על מצור כלוחם ורוצה לכבוש ולנצח בויכוח שלו, וצפה לראות מה ישיב על תוכחתו ויכוחו, ואמר מה אשיב כי לא היו תלונותיו נגד ה', רק ספר תלונות הדור שהם נושאים ריב ומדון על דרכי ההשגחה (וכמ"ש ויהי ריב ומדון ישא), ושהוא רוצה לדעת תשובה מה ישיב על הויכוח שמתווכח בענין זה.

בלי לצלול לעומקו של ספר חבקוק, ננסה להבין, מתוך דברי המלבי"ם, מה מביא את חבקוק להתייצב על מקום אחד ולא לזוז ממנו עד שיזכה למענה אלוך. חבקוק מבין כי עם ישראל כשל בחטאו, ועליו לרצות את עונשו, אולם אין הוא מבין מדוע הכלי האלוך הוא "שלוות הרשעים"

והצלחתם למשול על ישראל ולהתעמר בהם. אלא שאין זו שאלתו שלו בלבד, זוהי שאלת העם כולו. חבקוק מביא את שאלת העם אל הקב"ה, וגם על סיטואציה זו עולים דבריו של המבי"ט - האם אכן נתונים ישראל תחת שלטון הטבע המאפשר לחזק לשרוד, לשלוט ולהכניע תחתיו? במה שנוגע לכבודם של ישראל למול האומות הרשעות, מרשה לעצמו חבקוק לצור צורה ולהתייצב בה, עד שיענו ה'.

אם כן, חוני אינו מחדש צורת פנייה כזו שיש בה חוצפא כלפי שמיא³, אלא נסמך על חבקוק הנביא שעשה זאת בעבר. יש בידינו עדות קדומה עוד יותר לצעד כזה:

באותה שעה עג משה עוגה קטנה ועמד בתוכה וביקש
 רחמים עליה, ואמר: איני זז מכאן עד שתתרפא מרים
 אחותי, שנאמר 'אל נא רפא נא לה'.
 אבות דרבי נתן פרק תשיעי

יום הכיפורים בסוף אדר

טרם נמשיך לעיין בסיפורנו נבקש להעלות כיוון מחדש המנסה להתמודד עם השאלה החשובה ביותר שיש לשאול על סיפורנו: היכן החטא שהביא לעצירת הגשמים, ואיה התשובה?

הסתר פנים יש כאן. שלוש שנות בצורת, שלוש שנים של סגור-שמים. שלוש שנות חזקה עוברות על ישראל כנזופים לפני המקום. והשאלה הולכת ומתעמקת - שמא החזיר הקב"ה פניו מבניו, שמא החליט להעבירם באומה אחרת? ישראל שבאותו דור נמצאים על סף איבוד האמון העצמי שתשובה תועיל להם כלל. בצר להם פונים הם אל חוני.

להלן נבקש לראות כי בסיפור זה חוני פותח במהלך מפתיע ומנסה להנהיג בעולם הנהגה של יום הכיפורים, על אף שמדובר בחודש אדר! חוני מנסה לעבור עם העם תהליך תשובה וכפרה כפי המתרחש בכל יום כיפור. כיצד הוא עושה זאת?

נעקוב אחר מהלך הדברים ונראה כי מרכיביו של יום הכיפורים מצויים אף בסיפורנו.

להתייצב על הצור

לאחר חטא העגל מסופר בתורה:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל ה' רְאֵה אֶתָּה אֹמֵר אֵלַי הֲעַל אֶת הָעָם הַזֶּה
וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתָּנִי אֶת אֲשֶׁר תַּשְׁלַח עִמִּי וְאַתָּה אֹמֶרֶת
יִדְעֶינִי בְשֵׁם וְגַם מִצַּאת חוֹ בְּעֵינַי:

וְעַתָּה אִם נָא מִצַּאתִי חוֹ בְּעֵינֶיךָ הוֹדַעְנִי נָא אֶת דְּרֹכְךָ וְאֶדְעֶךָ
לְמַעַן אֲמַצֵּא חוֹ בְּעֵינֶיךָ וְרֹאֶה כִּי עִמָּךְ הִגֹּי הַזֶּה: וַיֹּאמֶר פָּנִי יִלְכוּ
וְהִנַּחְתִּי לָךְ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו אִם אֵין פָּנֶיךָ הַלְכִים אֶל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה:
וּבְמָה יוֹדַע אִפּוּא כִּי מִצַּאתִי חוֹ בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעִמָּךְ הֲלֹוא בְּלִכְתָּךְ
עִמָּנוּ וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעִמָּךְ מִכָּל הָעָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה גַם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה כִּי
מִצַּאת חוֹ בְּעֵינֶי וְאֶדְעֶךָ בְּשֵׁם: וַיֹּאמֶר הָרָאנִי נָא אֶת כְּבֹדְךָ:
וַיֹּאמֶר אֲנִי אֶעֱבִיר כָּל טוֹבִי עַל פָּנֶיךָ וְקִרְאתִי בְשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ
וְחִנַּחְתִּי אֶת אֲשֶׁר אַחֲרָי וְרַחֲמֹתִי אֶת אֲשֶׁר אַרְחֵם: וַיֹּאמֶר לֹא
תֻּכַּל לִרְאוֹת אֶת פָּנַי כִּי לֹא יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחִי:

וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה מְקוֹם אֲתִי וְנִצַּבְתָּ עַל הַצּוּר: וְהָיָה בַּעֲבֹר כְּבֹדִי
וְשִׁמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר וְשִׁכַּחְתִּי כְּפִי עֲלֶיךָ עַד עַבְרִי: וְהִסְתֵּיתִי
אֶת כְּפִי וְרִאִיתָ אֶת אַחֲרֵי וּפְנֵי לֹא יֵרְאוּ:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּסֵל לָךְ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים כְּרָאשׁוֹנִים
וְכַתְּבֹתִי עַל הַלַּחַת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלַּחַת
הַכְּרָאשׁוֹנִים אֲשֶׁר נִשְׁבַּרְתָּ:

וְהָיָה נִכּוֹן לִבְקֹר וְעֵלִיתָ בִּבְקֹר אֶל הַר סִינַי וְנִצַּבְתָּ לִּי שָׁם עַל
רֹאשׁ הָהָר: וְאִישׁ לֹא יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם אִישׁ אֶל יֶרֶא בְּכָל הָהָר
גַּם הַצֹּאן וְהַבְּקָר אֶל יָרְעוּ אֶל מֹל הָהָר הַהוּא:

וַיִּפְסֵל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים כְּרָאשׁוֹנִים וַיִּשְׁכֶּם מֹשֶׁה בִּבְקֹר וַיַּעַל
אֶל הַר סִינַי כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים:
וַיִּרֶד ה' בָּעָנָן וַיִּתְּיָצֵב עִמּוֹ שֵׁם וַיִּקְרָא בְשֵׁם ה':

וַיַּעֲבֹר ה' עַל פָּנָיו וַיִּקְרָא ה' ה' אֶל רַחוּם וְחִנּוּן אֲרָךְ אַפִּים
וְרַב חֶסֶד וְאַמֶּת: נֶצַח חֶסֶד לְאַלְפִים נֶשָׂא עוֹן וּפֹשַׁע וְחַטָּאָה

וְנָקָה לֹא יִנָּקָה פֶּקֶד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים וְעַל בְּנֵי בָנִים עַל
 שְׁלֹשִׁים וְעַל רִבְעִים: וַיִּסְהַר מֹשֶׁה וַיִּקְדֹּ אֶרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲוֶה:
 וַיֹּאמֶר אִם נָא מְצֹאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ ה' יִלְךְ נָא ה' בְּקִרְבָּנוּ כִּי עִם
 קִנְיָה עָרֹף הוּא וְסִלַּחַת לַעֲוֹנֵינוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וְנִחַלְתָּנוּ: וַיֹּאמֶר
 הִנֵּה אֲנִי בְּרִית בְּרִית נָגִיד כָּל עַמֶּךָ אֶעֱשֶׂה נִפְלְאוֹת אֲשֶׁר לֹא
 נִבְדְּאוּ בְּכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הַגּוֹיִם וְרָאָה כָּל הָעָם אֲשֶׁר אִתָּה
 בְּקִרְבּוֹ אֵת מַעֲשֵׂה ה' כִּי נֹדָא הוּא אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ:

שמות פרק לג פס' יב - פרק לד פס' י

כמה מאורעות מתרחשים לאחר חטא העגל. הראשון שבהם הוא המגיפה. לאחריה מודיע ה' כי לא הוא יביא את ישראל לארצו אלא ישלח מלאך, ואת זאת מקבל העם באבל גדול. משה רבנו נוטה את אוהל מועד מחוץ למחנה ועליו יורד הענן, ולא בתוך המחנה. משה מבקש מהקב"ה שיודיעו את דרכיו, וילך עמם שלא על ידי מלאך, ובתגובה קובע הקב"ה עמו מקום - נקרת הצור. משה מצטווה לעלות להר ולפסול לוחות שניים. תוך כדי כך מלמד הקב"ה את משה את י"ג מידות של רחמים. משה חוזר לבקש כי ה' ילך עמם, והפעם באה תשובה מפורטת שיש בה התפייסות גדולה עם ישראל. כל הפרשייה הזו מופלאה ביותר ודורשת עיון עמוק בכל פרט ופרט שבה, מעבר לגבולות היריעה שלנו. אולם נבקש בכל זאת לשים לב לכמה נקודות בפרשייה זו.

משה מזכיר את מציאת החן בעיני ה' לא פחות מחמש פעמים בפרשייה זו. מציאת חן זו מנוצלת בידי משה למען עם ישראל, שהרי משה מבקש מה' שהליכתו עמם תהיה ניכרת לעולם כולו - "ונפלינו אני ועמך (לא עמי!) מכל העם אשר על פני האדמה". מציאת החן של משה הופכת לחנינות העם כולו "וחנותי את אשר אחון". כיצד מתרחש המהפך?

הקב"ה מצווה את משה: "הנה מקום אתי ונצבת על הצור". מה פירושו של דבר?